

ARAP ŞİİRİNDE BİR NAZİM TÜRÜ: MUHAMMES

Yrd. Doç. Dr. Yahya SUZAN

Dicle Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Bu makalede, Arap şiirinin nazım türlerinden olan muhammes, gelişim ve biçim yönünden incelenmeye çalışılmıştır. Muhammesin hangi tarihte ortaya çıktığı ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Ayrıca şairleri bu nazım türünde şiirler nazmetmeye iten nedenler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap şiiri, şair, muhammes, nazım türleri

ONE FORMS OF POETICAL WRITING IN ARABIC: MUHAMMAS

ABSTRACT

In this article, muhammas, one forms of poetical writing in Arabic, was dealt with in terms of evolution and form. Detailed information about when muhammas appeared was given and focused on the factors leading poets to poetize this kind of poetry.

Key Words: Arabic poetry, poet, muhammas, forms of poetical writing

GİRİŞ

Arap şiirinin ilk biçiminin nasıl olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. İbn Sellâm el-Cumahî (ö.231/86) Arap şiirinin başlangıçta belli bir konuda söylenmiş birkaç beyitlik manzûmelerden ibaret olduğunu, kasîdenin ve diğer uzun şiirlerin ancak VI. yüzyıl başlarında Hâşim b. ‘Abdimenâf (ö.524) ve oğlu ‘Abdulmuttalib (ö.579) zamanında ortaya çıktığını söylemektedir. Konuyla ilgili olarak İbn Reşîk (ö.456/1064) de el-Cumahî’den farklı bir görüş ileri sürmemektedir. O da şiirin Hâşim b. ‘Abdimenâf döneminde kasîde biçimini aldığına vurgu yapar. Öte yandan İbn Reşîk, el-Cumahî’den farklı olarak Arap şiirinin başlangıçta tamamen recezden ibaret olduğu görüşünü savunur.

Arap şiirinin doğuşu ve gelişimi bağlamında kimi edebiyat tarihçilerinin şiirin başlangıcını nesre dayandırma çabası içinde oldukları görülmektedir. Bunlar, kuramsal bazda nesrin şiirden daha önce ortaya çıkmış olduğunu savunan kimselerdir. Bunlardan biri olan İbn Reşîk’e göre Arap şiiri sırasıyla secili nesir ve recez evrelerinden geçerek kasîde biçimine ulaşmıştır. Bazı edebiyat tarihçileri ise Arap şiirinin menşei olarak deveci

ezgilerini göstermektedirler. Şiirin secili nesre göre daha önce ortaya çıktığı görüşünde olan bu kişiler, şiirin menşeyini secili nesre götürmediklerinden, deveci ezgilerinin şiirin başlangıç aşamasını oluşturması onlara daha makul görünmüştür.

İster nesrin şiire göre önceliğini savunmuş olsun, isterse şiirin nesre göre önceliğini savunmuş olsun, bütün edebiyat tarihçilerinin hemfikir oldukları husus, Arap şiirinin en eski biçiminin *recez* olduğu olgusudur. Beyit, vezin, kâfiye gibi biçimsel yönleri ve muhtevanın işleniş gibi içerik yönü itibariyle Arap şiirinin en gelişmiş formu ise onlara göre *kasîdedir*.

Klâsik kasîdenin üç bölümünden biri olan ve giriş bölümünü oluşturan gazel, Emevîler döneminden itibaren bağımsız bir şiir türü olarak gelişmeye başlayınca, klâsik kasîde formundan bu dönemde uzaklaşmalar daha çok görülmeye başlanmıştır. Bu değişim ve kasîde formundan uzaklaşma şiirin içeriğiyle sınırlı kalmamış, daha sonraları kasîdenin biçimsel özelliklerini de kapsamıştır. Bu bağlamda şiirin kâfiye birliği ve beyit yapısı da değişime uğramıştır. Çeşitli faktörlerin yol açtığı bu değişim hareketleri sonucunda *muzevvic*, *muvaşşaha*, *zecal* ve *musammat* gibi nazım türleri ortaya çıkmıştır.

‘Abbâsî döneminin başlarında bir yenilik olarak ortaya çıkan musammat nazım türünün, daha sonraki dönemlerde, klâsik kasîdenin yanında yerini aldığı görülmektedir. Her biri üçten az ve ondan fazla olmayan mısralardan meydana gelen kıtalar ile oluşan musammatlar, mısra sayısına göre *murabba‘*, *muhammes*, *müseddes*, *müsabba‘*, *müsemmen* ve *mu‘aşşer* şeklinde isimlendirilmişlerdir. Musammat ana başlığı altında toplanan bu nazım türlerinden en çok kullanılanlar ise her kıtası beşer mısradan oluşan muhammeslerdir¹.

1. Muhammesin Tanımı ve Yapısı

Muhammes, beş sayısını ifâde eden *hams/hamse* sözcüğünden türemiş mezîd bir kip olan ve beşlemek, beş parçalı yapmak anlamına gelen *tahmîs* kökünden bir ismi mef’ûldür. Bu sözcük, edebiyatta, kıtaları beş mısra üzerine kurulu manzûmeleri ifâde etmektedir².

Kaynaklarda, kıtalardaki beş mısraın kâfiye yapısının nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgileri de içeren şu muhammes tanımına yer verilmektedir: “Muhammes, şairin aynı vezinde beş mısra nazmetmesi ve beşincisinin diğer dört mısraın kâfiyesinden farklı bir kâfiyeye sahip olması, sonra şairin yine aynı vezinde fakat ilk dört mısraın kâfiyesinden

¹ Suzan, Yahya, *Arap Şiirinde Muhammes ve Tahmîs* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008, s. 1 vd.

² İbn Manzûr, Cemâluddin Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-'Arab*, tah. ‘Abdullah ‘Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbullah-Hâşim Muhammed eş-Şâzilî, Dâru'l-Me‘ârif, Kâhire, tsz., II, 1262; el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya‘kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Dâru'l-Cil, Beyrût, tsz. II, 219; ez-Zebîdî, Muhibbuddîn Muhammed Murtadâ, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrût, 1414/1994, VIII, 266; er-Râfi‘î, Mustafa Sâdik, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, Beyrût, 1394/1974, III, 386.

farklı beş mısra daha nazmedip beşincide ilk beşincinin kâfiyesini tekrar etmesi ile oluşan ve manzûmenin sonuna kadar bu minval üzere devam eden nazım türüdür.”³ Bu tanıma göre muhammesin ilk dört mısraı aynı kâfiyeye sahip olup beşincisinin kâfiyesi farklıdır. Aynı şekilde, takip eden kıtaların beşinci mısraları, ilk mısra ile aynı kâfiyeye sahipken ilk dört mısralar kendi aralarında kâfiyeli ancak önceki dörtlülerden farklı kâfiyelere sahiptirler. Dolayısıyla muhammeslerin mısra bazında kâfiye düzenini şu şekilde göstermek mümkündür: aaaab, ccccb, ddddb, eeeeb,... Aşağıdaki kıtalar yukarıdaki tanıma tam uyan bir örnektir⁴:

دليلي لما ألقى من الشوقِ أدمعي وفي عبرتي ترُجمانُ لأضدُ أعي
وفي لحظاتِ الخردِ البيضِ مَصْرَعِي إذا قيلَ لي إنَّ الجمَانَ بِمَسْمَعِي
فَمَنْ لِي بِالْحَاطِطِ الْعُيُونِ الْفَوَاتِرِ
بِنَفْسِي غَزَالَ يُوسُفِي جَمَالُهُ يَفُوقُ عَلَى الْبَدْرِ الْمُنِيرِ كَمَالُهُ
إِذَا مَا بَدَا لِي صَدُّهُ وَدَلَالُهُ أَقُولُ تَعَالَى اللهُ جَلَّ جَلَالُهُ
غَزَالَ مِنْ الْفَرْدَوْسِ فِي زِيِّ الشَّاعِرِ

Çektiğim hasretin kanıtı, gözyaşlarımdır. Gözyaşım, bağrımdakinin bir ifâdesidir. Ölümüm, beyaz tenli bakirelerin bakışları yüzündendir. Bana Cümân duyabileceğin bir yakınlıktadır denilince, beni baygın gözlerin bakışlarından gayri kim kurtarabilir?

Ruhum feda olsun. O, Yusuf güzeli bir ceylandır. Onun eksiksizliği, bir dolunayinkinden üstündür. Yüz çevirmesi ve nazlanması bana görününce... Yüce Allah her şeyden büyüktür derim. Sanki o, şair kılığında Firdevs'ten gelmiş bir ceylandır.

Muhammesin farklı örnekleri de görülmektedir. Örneğin, Muhammed el-Farcûtî es-Sa'îdî'nin aşağıdaki şiirinin kâfiye düzeni, aaaaa-bbbba-... şeklindedir⁵:

سَكَنَ الْغَرَامَ بِمُهْجَتِي فَتَحَكَّمَا وَالْقَلْبُ مِنْ صَدَعِ الْغَرَامِ تَأَلَّمَا

³ el-Hâşimî, es-Seyyid Ahmed, *Mizânü'z-Zeheb fî Sinâ'ati Şi'ri'l-'Arab*, Beyrût, 1415/1995, s. 117; Dayf, Şevkî, *'Asru'd-Duvel ve'l-İmârât*, Kâhire, 1990, s. 327; Sellâm, Muhammed Zağlûl, *el-Edeb fî'l-'Asri'l-Memlûkî*, Mısır, 1971, II, 125; Demirayak, Kenan, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, Erzurum, 1998, s. 127.

⁴ Sellâm, *a.g.e.*, II, 125

⁵ Aynı eser, II, 126. İlk kıtasının beş mısraı kendi aralarında kâfiyeli; ikinci ve daha sonraki kıtaların ilk dört mısraı her kıtada kendi aralarında ve beşinci mısraları ilk kıta ile kâfiyeli olarak meydana gelmiş olan bu muhammeslere Türk edebiyatında *muhammes-i muzdevic* adı verilmektedir. (bkz. el-Mevlevî, Tâhir, *Edebiyat Lügati*, neşr. Kemal Edip Kürkcüoğlu, İstanbul, 1994, s. 113; Pekolcay, Necla ve diğerleri, *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş*, İstanbul, 1994, s. 40; Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, 2005, s. 217; Cengiz, Halil Erdoğan, *"Divan Şiirinde Musammatlar"*, Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), sayı: 415-416-417 (1986), s. 342; Pala, İskender, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, 2003, s. 358; Erdoğan, Mustafa, *Türk Edebiyatında Muhammes*, Ankara, 2002, s. 70).

وَالدَّمْعُ فَاضَ مِنَ الْمَحَاجِرِ عِنْدَمَا وَقِيَّتُ مِنْ حَرِّ الصَّدَابَةِ عِنْدَمَا
عَايِنْتُ رُكْبَانًا تَسِيرُ إِلَى الْحِمَى
أَسْرُوا الْفُؤَادَ بَيْنَهُمْ عَنْ نَاطِرِي وَتَضَرَّ مَتَّ نَارُ الْأَسَى بِصَمَائِرِي
فَوَشَّتْ بِمَا قَدْ أَوْدَعَتْهُ سَرَائِرِي وَالشُّوقُ أَقْلَقَنِي وَلَيْسَ بِصَابِرِ
وَجَفَى الْكُرَى جَفَنِي الْقَرِيحَ وَحَرَمًا

Tutkunluk, benim ruhuma konup yerleşti ve kalbim, aşkın açtığı yaradan acı duymakta. Sevdiğimin yurduna giden yolcuları bizzat görünce ve bunun üzerine aşkımin ateşi doyum noktasına varınca, gözyaşım göz çukurlarından taşıverdi...

Ayrılıp gözümden kaybolmalarıyla, kalbimi de yanlarında esir aldılar ve gönlüm ızdırâb ateşi ile tutuştu. Daha sonra o ateş, bağıma gömdüğüm şeyleri de kapladı. Hasret sabredemeyip beni huzursuz etti ve uyku yaralı göz kapağımdan uzaklaşıp onu kendisinden mahrum bıraktı.

Beş mısram kendi aralarında kâfiyeli oluşu, sadece ilk kıta ile sınırlı kalmayıp bazen ikinci ve üçüncü kıtayı da kapsamaktadır. Safiyuddîn el-Hillî (ö.749/1348)'nin bir muhammes manzûmesi buna örnek olarak verilebilir. Bu muhammeste, dördüncü kıtadan itibaren ilk dört mısralar kendi aralarında, beşinci mısralar da birinci, ikinci ve üçüncü kıtaların beşinci mısraları ile kâfiyelidir. Daha sonra gelen bazı kıtalardaki beş mısra yine kendi aralarında ancak ilk üç kıta ile kâfiyelidir⁶.

Muhammes kasîdenin kıtaları son mısram kâfiyesi ile birbirine bağlandıkları gibi bazen nakarat şeklinde tekrarlanan beşinci mısralar ile de birbirine bağlanırlar⁷. Buna aşağıdaki üç kıta örnek olarak verilebilir⁸:

جَاءَ شَهْرُ الْبِكَاءِ فَلْتَبْكِ عَيْنِي بِحَيْنِي عَلَى مُصَابِ الْحُسَيْنِ
وَإِمَامِ الْأَنْبَاءِ مِنْ غَيْرِ مَيِّنٍ وَابْنِ بِنْتِ الرَّسُولِ قُرَّةَ عَيْنِي
أَهْ وَأَحْضَرَتَا لِرُزْءِ الْحُسَيْنِ
أَهْ فَلْتَبْكِي مَنْ دَمٌ قَدْ أَرَأَقُوا وَبُدُورٌ قَدْ اعْتَرَاهُمْ مَحَاقُ
وَسُقُوا طَعْمَ عُلُقَمٍ لَا يَذَاقُ خَيْرٌ رَهْطٍ عَلَى الْبَرِيَّةِ فَأَقُوا
أَهْ وَأَحْضَرَتَا لِرُزْءِ الْحُسَيْنِ
خَصَفَتْهُمْ بُرُوقُ بَيْضِ الْمَنَائِيَا وَأَصَابَتْهُمْ سِهَامُ الْبَلَايَا

⁶ Bkz. el-Hillî, Ebû'l-Mehâsin Safiyuddîn 'Abdulazîz b. Serâyâ, *Dîvân*, Dâru Sâdir, Beyrût, tsz., s. 359-363.

⁷ Türk edebiyatında kıtaları nakarat şeklinde tekrarlanan mısralar ile birbirine bağlanan muhammeslere *muhammes-i mütekerrir* adı verilir (bkz. Pekolcay, *a.g.e.*, s. 40; Erdoğan, *a.g.e.*, s. 65; Pala, *a.g.e.*, s. 342).

⁸ eş-Şirvânî, Ahmed b. Muhammed b. 'Alî, *Hadîkatü'l-Efrâh li izâheti'l-Etrâh*, Kâhire, 1302, s. 173.

عَنْ قِسِيٍّ الْقَضَا فِدَعْنِي أَلَا يَا لَأَيْمِي فِي الْبِكَاءِ لِعِظْمِ الرَّزَايَا
أَمْ وَأَحْسَرْنَا لِرُزْءِ الْحُسَيْنِ

Ağlama ayı geldi. Hüseyin'in başına gelen felâketin acısıyla gözlerim artık ağlasın. O, yalan yok, beşerin önderidir, gözümün nuru ve Peygamber'in kızının oğludur. Ah vah bana Hüseyin'in başına gelen felâket için vah bana!

Akan kanlarına ağlayalım ah! Onlar tutulup karanlığa gömülmüş birer aydılar, fakat tadına bile bakılmayan acı bir içecek kendilerine içirildi! Onlar insanların içinde üste çıkmış en hayırlı topluluktular. Ah vah bana Hüseyin'in başına gelen felâket için vah bana!

Ölüm miğferlerinin parıltısı onları kuşatmıştı ve kader yayından bela okları onların üzerine inmişti. Ey ağlamamı kınayan, felâketlerinin büyüklüğü nedeniyle bırak ağlayayım. Ah vah bana Hüseyin'in başına gelen felâket için vah bana!

‘Abdurrahîm b. Ebî Ahmed el-Bura‘î (ö.803/1401)’nin yazdığı iki muhammes kasîde, beşinci mısraı tekrarlanan muhammeslerin farklı bir örneğini oluşturmaktadır. Bu kasîdelerin birisinde, bütün kıtalarda beşinci mısralar tekrarlanmakla birlikte, ikinci kıtadan itibaren ilk üç mısra kendi aralarında, dördüncü ve beşinci mısralar ise ilk kıtanın dördüncü ve beşinci mısraları ile kâfiyelidir. Bu kâfiye düzeni aaaaA-bbbaA-cccaA-... biçiminde sembolize edilebilir. Bu manzûmenin ilk iki kıtası aşağıdadır⁹:

بِمُحَمَّدٍ خَطَرَ الْمَحَامِدِ يُعْظَمُ وَعُقُودُ تَيْجَانَ الْعُقُودِ تُنْظَمُ
وَلَهُ الشَّفَاعَةُ وَالْمَقَامُ الْأَعْظَمُ يَوْمَ الْقُلُوبِ لَدَى الْحَنَاجِرِ كُظْمُ
فَبِحَقِّهِ صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا
قَمْرًا تَفَرَّدَ بِالْكَمَالِ كَمَالُهُ وَحَوَى الْمَحَاسِنَ حُسْنُهُ وَجَمَالُهُ
وَتَنَازَلَ الْكَرَمَ الْعَرِيضَ نَوَالُهُ وَحَوَى الْمَفَاجِرَ فَخْرُهُ الْمُتَقَدِّمُ
فَبِحَقِّهِ صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا

Muhammed ile övgülerin değeri artar ve o övgülerden en iyi gerdanlıklar dizilir. Yüreklerin (korkudan adeta yerinden sökülüp) gırtlaklara dayandığı ve (kederlerini) yutkunup durdukları günde şefaath ve en yüce makam onundur¹⁰. Onun hakkı için, ona salât ve selâm getirin.

⁹ el-Bura‘î, ‘Abdurrahîm b. Ebî Ahmed, *Dîvân (fî'l-Kasâidi'r-Rabbâniyye ve'l-Medâihi'n-Nebeviyye)*, İstanbul, 1305, s. 18-19. Bu yapıdaki manzûmeler Türk edebiyatında da muhammesler içinde değerlendirilmektedir (bkz. Dilçin, *a.g.e.*, s. 217; Cengiz, *a.g.e.*, s. 343).

¹⁰ Burada “Onları yaklaşan güne karşı uyar. Zira (o gün) yürekler, (korkudan âdetâ yerinden sökülüp) gırtlaklara dayanmıştır; (kederlerini) yutkunup dururlar.” (Mü'min, 18) âyetine bir îmâ vardır.

Parlaklığıyla eşsiz olan bir ay gibidir. Güzelliği, bütün güzellikleri içermiştir. Bağış, geniş bir cömertliğe varmıştır. Eskiye ait olan ile övünmesi, övünülecek bütün şeyleri içermiştir. Onun hakkı için, ona salât ve selâm getirin.

el-Bura'î'nin diğer kasîdesinde ilk iki kıtanın kâfiyesi bütün mısralarda aynıdır. Üçüncü kıtadan itibaren ilk üç mısra kendi aralarında, dördüncü ve beşinci mısralar da ilk iki kıta ile kâfiyelidir. Bu kâfiye düzeni aaaaA-aaaaA-bbbaA-... şeklinde gösterilebilir. Bu kasîdenin ilk kıtaları şunlardır¹¹:

وَتَلَاهُ جِبْرِيلُ الْأَمِينُ نَدِيمًا أَعْلَمْتَ مَنْ رَكِبَ الذُّرَّاقَ عَتِيمًا
وَدَنَا فَكَلَّمَ رَبَّهُ تَكْلِيمًا حَتَّى سَمَا فَوْقَ السَّمَاءِ قُدُومًا
صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا
وَنَوَى الصَّلَاةَ بِهِمْ وَكَبَّرَ مُحْرِمًا أَمْ مَنْ عَلَى الرُّسُلِ الْكِرَامِ تَقَدَّمَ
وَسَرَى إِلَى ذِي الْعَرْشِ فِرْدًا بَعْدَ مَا بَلَغَ الْأَمِينُ مَكَانَهُ الْمَعْلُومًا
صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا
بِعُلُوِّهِ وَدُنُوِّهِ مِنْ رَبِّهِ أَمْ مَنْ كَقَابِ الْقَوْسِ آيَةً قُرْ بِهِ
وَحَوَى مِنَ الْغَيْبِ الْخَفِيِّ عُلُومًا وَرَأَى الْإِلَهَ بَعَيْنِهِ وَيَقْلِبُهُ
صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

Geceleyin Burâk'a bineni, gökyüzünün üstüne çıkıp yükselene ve yaklaşıp Rabbi ile konuşana kadar kendisini güvenilir Cibrîl'in bir arkadaşı olarak izlediği kişiyi bilip tanıdın mı? Ona salât ve selâm getirin.

Veya seçkin Peygamberlerin önüne geçip onlara namaz kaldırmaya niyet ederek tekbir getireni ve güvenilir Cibrîl malum makâma vardıktan sonra, Arş'in sahibinin yanına tek başına gideni (bilip tanıdın mı?) Ona salât ve selâm getirin.

Ya da Rabbinin katına yükselip yakın olmada, yayın kabzasıyla kirişi arası mesafe, onun bu yakınlığının sembolik bir ifâdesi olanı¹², Allah'ı gözü ve kalbiyle göreni ve gizli olan gayb âleminde bilgi sahibi olanı (bilip tanıdın mı?) Ona salât ve selâm getirin.

Kâfiye düzeni el-Bura'î'nin muhammesleri ile aynı olan bazı manzûmelerin kıtalarındaki ilk üç mısralar, kâfiyeleri itibariyle kasîdenin başından sonuna kadar alfabetik

¹¹ el-Bura'î, a.g.e., s. 71. Kâfiye düzeni aaaAA-bbbAA-cccAA-... şeklinde olan başka bir muhammes için bkz. el-İşbîlî, İbrâhîm b. Sehl, *Dîvân*, tah. Muhammed Farah Duğyam, Beyrût, 1998, s. 329-332.

¹² Bu ifâdelerde فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى "(Muhammed ile arasındaki mesafe) iki yay uzunluğu kadar, yahut daha az kaldı." (Necm, 9) âyetine bir gönderme vardır.

sıraya göre dizilidirler. Alfabetik sıralı bu kâfiyeler, aşağıdaki muhammeste elif ile başlayıp yâ ile bitmektedir¹³:

الله زَادَ الْمُصْطَفَى تَعْظِيمًا وَقَضَى لَهُ التَّقْضِيلَ وَالنَّقْدِيمَا
وَأَنَالَهُ شَرْفًا لَدَيْهِ جَسِيمًا فَهُوَ الْمُتَمَّمُ فَخْرُهُ نَتْمِيمًا
صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا
صَلُّوا عَلَى مَنْ خُصَّ بِالْأَنْبِيَاءِ وَأَبُوهُ مَا بَيْنَ النَّرَى وَالْمَاءِ
فَمُؤَسَّدَمَرَّ النَّورِ فِي الْأَبَاءِ فَتَوَارَتْهُ كَرِيمَةً وَكَرِيمَا
صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا
صَلُّوا عَلَى بَدْرِ بَدَا مِنْ يَثْرِبِ فَأَضَاءَ بِالْأَنْوَارِ أَقْصَى الْمَغْرِبِ
وَجَلَّ عَنِ الدُّنْيَا دِيَاجِي الْغَيْهَبِ فَبَدَا لَنَا نَهْجُ الرَّشَادِ قَوِيمَا
صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا
.....
صَلَّى عَلَيْهِ اللهُ مَا هَطَّلَ الْحَيَا صَلَّى عَلَيْهِ اللهُ مَا أَلْتَمَعَ الضِّيَا
فَلَقَدْ شَفَى الدُّنْيَا مِنَ الدَّاءِ الْعَيَا وَلَقَدْ حَمَى عَنَّا لَطَى وَجْجِيَا
صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

Allah Mustafa'nın yüceliğini artırsın. Ona üstünlük ve öncülük versin. Kendi katında ona büyük bir onur bağışlasın. O, övünmesi kemale ermiş bir kişidir. Ona salât ve selâm getirin.

Babası (Hz. Adem) henüz toprak ve su hâlinde iken kendisine peygamberlik verilene salât getirin. Daha sonra, peygamberlik nuru onun ataları arasında kalmaya devam etti. İyi kadınlar ve erkekler o nuru birbirinden miras olarak aldılar. Ona salât ve selâm getirin.

Medîne'de doğan, sonra ışıkları ile Mağrib'in en uzağını aydınlatan, dünyadan gece karanlığını uzaklaştıran ve hidayet yolunu bize doğru olarak gösteren dolunaya salât getirin. Ona salât ve selâm getirin.

Yağmur yağdığı sürece Allah onu hayırlar ile kuşatsın. Işık parladığı sürece Allah onu hayırlar ile kuşatsın. O, iyileşmez hastalıktan dünyayı kurtardı. Bizi cehennemden ve büyük ateşten korudu. Ona salât ve selâm getirin.

¹³ el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb ve Zikr Vezîrihâ Lisânuddîn b. el-Hatîb*, tah. Muhammed Muhyiddîn 'Adulhamîd, Mısır, 1367/1949, X, 310-314.

İlk üç mısraların alfabetik sıralı kâfiyeleri aşağıdaki muhammeste hemze ile başlayıp yâ ile bitmektedir¹⁴:

أَجَلُ الْأَنْبِيَاءِ نَبِيٍّ بِضِيَائِهِ شَمْسُ النَّهَارِ نُضِيٍّ
وَبِهِ يُؤْمَلُ مُحَسِّنٌ وَمُسِيٍّ فَضْلاً مِنْ اللَّهِ الْعَظِيمِ عَظِيمًا
صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا
بَدَا فِي أَفْقِ مَكَّةَ كَوْكَبًا ثُمَّ اعْتَلَى فَجَلًّا سَنَاهُ الْعَيْهَبَا
حَتَّى أَنْارَ الدَّهْرُ مِنْهُ وَأَخْصَبَا إِذْ كَانَ فَيْضُ الْخَيْرِ مِنْهُ عَمِيمًا
صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا
.....
يَحْيِيَهُ وَيَسَدِّقُهُ الْحَيَا رَبُّ الْعِبَادِ مُجَازِيًا وَمُوقِيًا
وَمُشْرِقًا وَمُشْلَمًا وَمُضْلِيًا يَا مُسْئِلِينَ وَرَتْنُمُ التَّسْلِيمَا
صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

Peygamberlerin en yücesi bir peygamberdir. Gündüz güneşi, onun nuruyla ışık saçar. Onun aracılığıyla, iyi kötü herkes Ulu Allah'tan büyük bir lütuf bekler. Ona salât ve selâm getirin.

Mekke'nin ufkunda bir yıldız olarak görüldü. Sonra yükseldi ve onun ışığı karanlığı kovdu. Hatta ondan gelen iyiliğin bolluğu ve kapsayıcılığı nedeniyle hayat onunla aydınlandı ve bereketlendi. Ona salât ve selâm getirin.

Ödüllendiren, tam veren, onurlandıran, koruyan ve nimetiyle kuşatan olarak kulların Rabbi, onu uzun süre yaşatsın ve ona yağmur göndersin. Ey Müslümanlar, selâm getirmeyi miras olarak aldınız. Ona salât ve selâm getirin.

Bu kasîdede, kâfiyelerin alfabetik sıraya göre dizilişinin yanı sıra, kıtaların ilk mısralarının ilk harfi de alfabetik sıraya göre oluşmuştur. Burada ilk kıta hemze ile başlayıp onunla kâfiyeli iken son kıta yâ harfi ile başlamakta ve yine yâ kâfiyesi ile bitmektedir.

Sonuç olarak görülmektedir ki muhammes manzûmede kıtalar, son mısram kâfiyesi ile birbirine bağlandıkları gibi nakarat şeklinde tekrarlanan beşinci mısralar ile de birbirine bağlanırlar. Kıtaların sonundaki bu mısra tekrarları ile manzûmede bir ahenk meydana gelmektedir. Ayrıca bu tekrarlar, bir topluluk karşısında yüksek sesle bu manzûmeyi okuyan kişiye o topluluğun da beşinci mısra ile eşlik etmesi imkânını vermektedir.

¹⁴ Aynı eser, X, 305-309.

2. Muhammesin Diğer Nazım Türleriyle İlişkisi

Muhammes/musammat, muzdevic ve muvaşşaha nazım türlerine ait örnekler kaynaklarda bazen birbirleriyle karıştırılarak verilmiştir. Bazen de bu türlere ait tanımlar birbirine karıştırılmıştır. Bu nazım türlerinin ortaya çıkıştaki öncelikleri ve birbirlerinin alt bölümleri olup olmadıkları konusu henüz aydınlatılabilmemiş değildir. Ancak konuyla ilgili belirtilmiş görüşler de bulunmaktadır. Bu hususlar aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir.

2.1. Muhammes-Muvaşşaha İlişkisi

Muvaşşaha birkaç kez tekrarlanan iki tür kıtadan oluşmaktadır. Genelde kendisiyle başlanılan kıtaya *kufi*, ikincisine de *gusn* adı verilmiştir. Kufi ve gusnun tekrarından meydana gelen ideal bir muvaşşaha genelde altı kufi ve beş gusndan oluşmaktadır. Kufi ve ardından gelen gusn bütünlüğüne *devr*, *beyit* veya *sımt* adı verilmektedir. Bu açıdan bakılırsa ideal bir *muvaşşaha*, beş devr/beyit/sımt ve *harce* olarak adlandırılan son kufiden oluşmaktadır. Muvaşşaha şairleri, gusn ve kufi mısralarını istedikleri miktar ile sınırlayabilmişlerdir. Bir kufi, en az iki ve en çok sekiz hatta on mısradan oluşabiliyorken, bir gusnun en az iki ve en çok beş mısradan meydana gelebildiği görülmüştür. Muvaşşahanın kufileri, ilk kufi mısra sayısı, vezin ve kâfiye yapısı bakımından uymaktadırlar. Fakat muvaşşahanın gusnleri, ilk gusne sadece vezin ve mısra sayısı bakımından uyarlar. Kâfiye bakımından ise birbirlerinden farklılaşır ve her gusnun kendine ait ayrı bir kâfiyesi olur. Muvaşşaha bazen kufi ile başlamamaktadır. Kufi yerine gusn ile başlayan muvaşşaha *ekra'* (kel) adı verilmiştir. Muvaşşahada kullanılan dil fasih olmakla birlikte, kimi şairlerin harcede halk ağzına ait bazı ifâde biçimlerini tercih ettikleri görülmüştür¹⁵.

Edebiyat tarihçileri, muvaşşaha türünün geçmişi ile ilgili birbirinden farklı görüşler ileri sürmekte ve görüşlerini pek çok delil ile desteklemektedirler. Bazılarına göre, muvaşşahanın ortaya çıkışından önce, Arap edebiyatında var olan bir kısım nazım türlerinin gelişmiş hâli, muvaşşaha türünü oluşturmuştur. Onlara göre, Endülüslülerin katkısı, son şeklini alana dek bu nazım türünü tekrar tekrar düzenlemekten başka bir şey değildir¹⁶. Bu kişiler Ebû Nuvâs (ö.198/813)'a ait bir muhammesi, iddialarına kanıt olarak göstermektedirler. Bu manzûmenin son kıtası aşağıdadır¹⁷:

يا لَيْلَةَ قَضَيْتُهَا حَلْوَةً مَرُّ نَشِيفاً مِنْ رِيْقِهَا قَهْوَةً

¹⁵ İhsân 'Abbâs, *Târîhu'l-Edebi'l-Endelusî 'Asru't-Tavâif ve'l-Murâbitîn*, Beyrût, 1985, s. 235-236; ed-Dâye, Muhammed Rıdvân, *fî'l-Edebi'l-Endelusî*, Dimaşk, 1421/2000, s. s. 179; Bûzîne, Muhammed, *Dîvânu'l-Muvaşşahâti'l-Endulusiyye*, Tunus, 1989, s. 14.

¹⁶ ed-Dâye, *a.g.e.*, s. 180; el-Bustânî, Butrus, *Udebâ'u'l-'Arab*, Beyrût, 1997, s. III, 167, 170; Dayf, Şevkî, *el-Fenn ve Mezâhibuhu fî'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, Kâhire, 1978, s. 452; Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, İstanbul, 1973, s. 74-75; "Arap", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 290.

¹⁷ ed-Demîrî, Kemâluddîn Muhammed b. Mûsâ, *Hayâtu'l-Hayevânî'l-Kübrâ*, Mısır, 1398/1978, I, 122.

تَسْكُرُ مَنْ قَدْ يَبْتَغِي سَكْرَهُ ظَنَنْتُهَا مِنْ طَيِّبِهَا لَحْظَهُ
يَا لَيْتَ لَا كَانَ لَهَا آخِرٌ

Ey onun salyasını şarap yapıp yudumlayarak hoşça geçirdiğim gece, sarhoş olmak isteyen sarhoş edersin. O geceyi, hoşluğundan ötürü, bir lahza sandım. Ah keşke sonu olmasaydı...

Yukarıdaki kıta (*devr*), son mısradaki cümle kuruluşunda görüldüğü gibi, halk diline ait bir ifâdeyle sona ermektedir. Recâ' es-Seyyid el-Cevherî'ye göre, Muvaşşaha yazan Endülüslü şairlerin, bazı muvaşşahalarını halk diline ait ifâdeler içeren *kufll*er ile bitirmelerine, sanki bu kasîde ilham vermiştir¹⁸.

Bazıları ise, ihdâs edilen doğu Arap nazım türlerinin bir etkisinden kısmî de olsa söz edilebilir demekteler. Ancak onlara göre muhammes ve musammatları, kendisinden muvaşşahaların kaynaklandığı bir temel olarak görmek hatadır. Çünkü muvaşşahaların doğuşu, muhammes ve musammatların yaygın hâle gelmesinden öncedir. Ayrıca Endülüs'te muhammes ve musammatlar incelendiğinde, onların muvaşşahaların parlaması dönemine eşlik ettiği görülecektir¹⁹.

Bir kısım edebiyat tarihçileri de muvaşşahanın başka nazım türlerinden etkilenmediğini ileri sürmektedirler. Onlara göre, muhammesleri ve musammatları, muvaşşahaların kaynağı olarak görmek şöyle dursun, bu nazım türlerinin muvaşşahalardan etkilendiği bile söylenebilir²⁰.

Muhammes/musammat ve muvaşşahaların ortaya çıkışlarındaki öncelik konusunda var olan bu kapalılığın yanı sıra, her iki nazım türüne ait örnekler de bazen birbirine karıştırılmıştır. Özellikle kıtaları beşer mısralı olarak geldiğinde muvaşşahalar bazen muhammesler ile karıştırılmıştır. Örneğin ilk satırdaki *kufll* kıtasından olmazsa, kâfiye yapısındaki benzerlik dolayısıyla aşağıdaki manzûme muhammes ile karıştırılabilir. Endülüs üzerine yazılan birçok kaynak eser, bu manzûmenin aslında Endülüslü tabip ve şair İbn Zühr (ö.595/1199)'a ait olduğuna işâret etmektedir. Ancak Endülüslülerden önce muvaşşaha yazdığı söylenen İbnu'l-Mu'tezz (ö.296/908)'e de dayandırılmıştır²¹:

أَيُّهَا السَّاقِي إِلَيْكَ الْمُسْتَكِي قَدْ دَعَوْتَاكَ وَإِنْ لَمْ تَسْمَعْ
وَنَدِيمِ هِمَّتُ فِي عُرَّتِهِ
وَشَرِبْتُ الرَّاحَ مِنْ رَاحَتِهِ

¹⁸ Recâ' es-Seyyid el-Cevherî, *Fennu'r-Recez fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, İskenderiye, tsz., s. 439.

¹⁹ İhsân 'Abbâs, *a.g.e.*, s. 226.

²⁰ Sellâm, *a.g.e.*, II, 125.

²¹ İbn Ma'sûm el-Medenî, es-Seyyid Sadrüddîn 'Alî Hân, *Tahmîsu Kasîdeti'l-Bürde*, tah. Habîb el-Camî', Beyrût, 1417/1996, s. 122; Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh*, s. 76; Toprak, M. Faruk, *Endülüs Şiirinde Mersiye (Basılmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 1990, s. XV.

كُلَّمَا اسْتَيْقَظَ مِنْ سَكْرَتِهِ
جَذَبَ الزَّقُّ إِلَيْهِ وَاتَّكَأَ
وَسَقَانِي أَرْبَعًا فِي أَرْبَعِ
مَا لِعَيْنِي عَشِيَّتُ بِالنَّظَرِ
أُنْكِرْتُ بَعْدَكَ ضَوْءَ الْقَمَرِ
وَإِذَا مَا شِئْتُ فَاسْمَعْ خَبْرِي
عَشِيَّتُ عَيْنَايَ مِنْ طَوْلِ الْبِكَاءِ
وَبَكَى بَعْضِي عَلَى بَعْضٍ مَعِي

Ey saki, şikâyet sanadır. Sen duymasan bile biz sana sesleniyoruz. Yüzündeki parlaklığa âşık olduğum ve uykudan her uyandığımda elinden şarap içtiğim içki arkadaşı, kırbayı kendisine çekip üzerine abandı ve bana da dört dörtlük içirdi.

Gözüme ne oldu ki görmez oldu? Senden sonra ayın ışığını bile tanımaz oldu. Eğer dilerse benim durumuma kulak ver: çok ağlamaktan gözlerim görmez olmuş ve benimle birlikte bir parçam diğerine ağlar olmuş.

Aşağıdaki muhammes *Fevâtü'l-Vefeyât*'ta, “muvaşşah dû beytî” başlığıyla yer almaktadır²²:

أَفْسَمْتُ عَلَيْكَ بِالْأَسِيلِ الْفَانِي
أَنْ تَنْظُرَ فِي حَالِ الْكَيْبِ الْفَانِي
أَوْ تَقْصُدُ عَنْ إِطَالَةِ الْهَجْرَانِ
يَا مَنْ سَلَبَ الْمَنَامَ مِنْ أَجْفَانِي
مَا أَلِيقَ هَذَا الْحُسْنَ بِالْإِحْسَانِ
وَاللَّهِ لَقَدْ ضَاعَفَتْ عِنْدِي الْكَمَدَا
مُدَّ جُرْتُمْ مِنَ الْهَجْرِ الطَّوِيلِ الْأَمَدَا
أَدْرِكُ رَمَقِي أَوْ هَبْ فُوَادِي جَلَدَا
يَا مَنْ أَخَذَ الرُّوحَ وَأَبْقَى الْجَسَدَا
مَا أَصَدَّنِعَ بَعْدَ الرُّوحِ بِالْجُنْمَانِ

Al yanağının hatırına, çok yaşlı ve kederlinin hâline nazar etmeni veya uzattığın hicranı kısa kesmeni istiyorum. Ey göz kapaklarımdan uykuyu uzaklaştıran kişi, bu güzelliğe iyilik yapmak ne kadar da yakıştır!

Uzun süren hicrandan bir müddeti geride bıraktığımdan beri, Allah'a and olsun, bende üzüntü katlanmıştır. Son nefesime yetiş veya gönlüme sabır ver. Ey ruhumu alıp vücudumu bırakan kişi, rûhtan sonra bedene ben ne yapayım?

İki kıtasına yer verilen aşağıdaki manzûme, kıtaları arasına parantez içinde muvaşşaha terimlerinden olan “devr” sözcüğü konularak “muvaşşaha” başlığıyla verilmektedir²³:

²² İbn Şâkir el-Kutubî, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed, *Fevâtü'l-Vefeyât*, tah. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Kâhire, 1951, I, 95.

حَيَّا الْحَيَا الْوَسْمِيَّ سُكَانَ النَّقَى لَيْتَ بِهِمْ تَعُودُ أَيَّامَ اللَّقَا
أَيَّامَ كُنَّا بِالْفَنَا وَبِالْبَقَا نَهْوَى الْوُجُودَ فِي الْوُجُودِ مُطْلَقَا
وَكُلُّ أَمْرٍ لَمْ يَزَلْ مُحَقَّقَا

(دور)

يَا سَعْدُ سَلِّمْ لِي عَلَى وَاوَدِي سَلِّمْ حَيْثُ تَرَى نَارًا عَلَى رَأْسِ عَلَمٍ
دَعْوَى وَجُودِكُمْ بِهَا الْغَيْرُ ظَلَمٌ لَا عَاشَ يَوْمًا بِالْهِنَا وَلَا أَرْتَقَى
وَكُلُّ أَمْرٍ لَمْ يَزَلْ مُحَقَّقَا

İlkbahar yağmuru, kumlukta oturanlara can verdi. Keşke onlar ile buluşma günleri, yok olup âhirette olacağımız günlere dönüşse! Her şeyde mutlaka var olmaya hevesleniyoruz. Ancak kaderde olan her şey gerçekleşecektir.

Ey Sa'd, benim için, Selem vadisine selâm söyle. Orada 'Alem dağının zirvesinde bir ateş göreceksin. Başkası, zulmedip orada bulunma hakkınızı vermedi. O hiçbir gün huzur içinde yaşamaz ve ilerlemesin. Kaderde olan her şey gerçekleşecektir.

Başka bir manzûme de şu şekildedir²⁴:

يَا مَنْ تَحَبَّبْتُ دُرَّجَ الْحِجَابِ عَدَبْتُ قَلْبًا صَعَبَ الْعَدَابِ
بِاللَّهِ قَوْلِي حَقَّ الْجَوَابِ هَلْ أَنْتَ لَيْلَى ذَاتُ النَّقَابِ
أَمْ عَيْنُ شَمْسٍ جَوْفَ السَّحَابِ

(دور)

نَأَلْتُ عَيْوَنِي حُسْنَ التَّنْقَاتِكِ لِأَحْتَّ لِفَهْمِي تَجَلِّي صِفَاتِكِ
بِاللَّهِ قَوْلِي مَا كُنْهُ ذَاتِكِ هَلْ أَنْتَ لَيْلَى ذَاتُ النَّقَابِ
أَمْ عَيْنُ شَمْسٍ جَوْفَ السَّحَابِ

Ey örtünün içine gizlenen, kalbe dayanılmaz bir acı verdin. Allah için doğru cevabı ver: Sen örtüye bürünmüş Leyla mısın yoksa bulutun arasındaki güneşin ta kendisi mi?

Gözlerim senin güzel bakışlarına kavuştu. Zihnimde senin sıfatların görünür oldu. Allah için söyle: Senin zatının özü nedir? Sen örtüye bürünmüş Leyla mısın yoksa bulutların arasındaki güneşin ta kendisi mi?

Bu örnek manzûmeler, *gusn* kıtasıyla başlayan ve *ekra*' diye adlandırılan muvavaşşahalara benzetilmiş muhammesler olmalıdır. Çünkü bunların aaaab, aaaaa-aaaab,

²³ en-Nâblusî, 'Abdülğânî b. İsmâ'îl, *Dîvânu'l-Hakâik ve Mecmû'u'r-Rakâik*, tah. Muhammed 'Abdulhâlik ez-Zenâtî, Beyrût, 1421/2001, s. 379-380. Buna benzer başka manzûmeler için bkz. *Aynı eser*, s. 388-389.

²⁴ el-Cundî, eş-Şeyh Emîn b. Hâlid b. Muhammed, *Dîvân*, Matba'atu'l-Me'ârif, Beyrût, 1321, s. 422.

aaaaA-bbbaA ve aaaAA-bbbAA şeklinde sıralanan kâfiye yapıları, yukarıda verdiğimiz muhammes yapılarına uymaktadır ve buna benzer başka yapıdaki manzûmeler, bazı kaynaklarda, muhammes başlığıyla verilmektedir²⁵.

Yukarıda örnek olarak getirilen manzûmeler, birer muvaşşaha da olabilirler. Muvaşşahalarda bir *kıflun* en az iki ve en çok on mısradan oluştuğunu, bir *gusnun* da en az iki ve en çok beş mısradan meydana geldiğini göz önünde bulundurursak bu manzûmelerin muvaşşahalardan sayılmasında hiçbir engelin olmadığı görülecektir. Sonuç olarak bazı muhammes örneklerini ve muvaşşahaları birbirinden tam ayıran bir ölçüt elimizde yoktur ve bu bizim için açıklığa kavuşamamış bir konudur.

2.2. Muhammes-Muzdevic İlişkisi

İkili, iki mısralı gibi anlamlandırılabilir *muzdevic* sözcüğü, bir terim olarak, beyitleri kendi aralarında kâfiyeli iki mısradan meydana gelen ve her bir beyti, bir önceki ve bir sonraki beyitten farklı kâfiyeye sahip nazım türüne verilen isimdir.²⁶ Beyitlerden oluşanların dışında, az da olsa kıtalardan meydana gelen muzdevicler de görülmüştür. Bu muzdeviclerin kıtaları üç veya dört mısradan oluşmaktadır. Beş mısralı kıtalardan oluşan örneklerin var olup olmadığını ise bilmiyoruz. Ancak İbn Reşîk'in muhammes tanımı konuya biraz açıklık getirmektedir.

İbn Reşîk muhammesi şu şekilde tanımlamaktadır: “Muhammes, kasîdenin sonuna kadar, kâfiyeleri aynı olan beş mısraın söylenip, ardından onların vezninde ancak kâfiyeleri onlarınkinden farklı beş mısraın daha gelmesinden oluşan nazım türüne verilen isimdir.”²⁷ Bu tanıma göre muhammeste kâfiye düzeni, aaaaa-bbbbbb-cccc-... biçimindedir ve kâfiyeler her kıtada birbirinden tamamen bağımsızdır. İbn Reşîk, yaptığı tanımın sonunda “aslında olması gereken budur” biçiminde bir ifâde kullanmaktadır. Böyle bir ifâde, İbn Reşîk'in en azından duyduğu bazı farklı muhammes biçimlerinin varlığına işaret etmektedir.

İbn Reşîk'in işaret ettiği farklı muhammes biçimlerinin hangileri olduğunu bilmiyoruz. Ancak onun yaptığı tanım, musammatların bir kısmı olan muhammesi içine almamaktadır. Çünkü musammatlarda, kıtaların son mısraları, manzûmenin başından sonuna kadar birbirleriyle kâfiyelidir. Hâlbuki bu tanımda buna değinilmemektedir.

²⁵ Bu yapıdaki manzûmeler Türk edebiyatında da muhammesler içinde değerlendirilmektedir (bkz. Dilçin, *a.g.e.*, s. 217; Cengiz, *a.g.e.*, s. 343).

²⁶ İbn Reşîk, Ebû 'Alî el- Hasan el-Kayrevânî el-Ezdî, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'ri ve Âdâbihi ve Nakdih*, tah. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Beyrût, 1401/1981, I, 180; Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu'n-Nesr*, Beyrût, 1416/1995, s. 75; el-Yâzîcî, Kemâl, *el-Esâlîbu'l-Edebiyye fî'n-Nesri'l-'Arabî el-Kadîm*, Dâru'l-Cil, Lübnân, 1986, s. 60; Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh*, s. 75; el-'Asru'l-'Abbâsî el-Evvel, Kâhire, 1982, s. 196; Demirayak, *a.g.e.*, s. 126. Mısraları kendi aralarında ikişer ikişer kâfiyelenmiş bir şiir olan muzdevic türüne Farsça'da ve Türkçe'de *mesnevî* adı verilmektedir (bkz. Çetin, *a.g.e.*, s. 68).

²⁷ İbn Reşîk, *a.g.e.*, I, 180.

İbn Reşîk yaptığı muhammes tanımının sonunda ayrıca “ikişer ikişer mısralı nazmedecek kadar bu nazım türünü çok kullandılar. Bu ise muzdevicin kendisidir.” gibi bir ifâdeye yer vermektedir. Onun bu ifâdesinden, kıtaları kendi aralarında kâfiyeli üçer veya dörder mısradan oluşan muzdevicler gibi, kıtaları kendi aralarında kâfiyeli beşer mısradan oluşan muzdeviclerin de var olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunlar, musammatin bir kısmı olan muhammeslerden tamamen farklıdır ve burada İbn Reşîk, *muhammes muzdevic* diyebileceğimiz bir nazım türünü tanımlamış olmaktadır.

İbn Reşîk yaptığı muhammes tanımına örnek vermemektedir. Ancak *Muhammesâtu ‘Alî b. Ebî Tâlib* başlığıyla Hz. Ali (ö.40/661)’ye dayandırılan bir kasîde, İbn Reşîk’in verdiği yukarıdaki tanıma benzemektedir. Bu kasîdede her bir kıta kendi içerisinde kâfiyeli beş mısra yerine, ikinci şatırları kâfiyeli beş beyitten meydana gelmektedir. Kâfiyesi birbirinden farklı olan bu kıtalar alfabetik sıraya göre dizilidir. İlk kıta elif ile başlamakta, son kıta da yâ harfi ile bitmektedir²⁸:

تَبَارَكَ ذُو الْعَلِيِّ وَالْكَبِيرِ ۝ يَاءِ	تَفَرَّدَ بِالْجَلَالِ وَالْبَقَاءِ
وَسَوَى الْمَوْتِ بَيْنَ الْخَلْقِ طُرّاً	فَكُلُّهُمْ رَهَائِنُ لِلْفَنَاءِ
وَدُنْيَانَا وَإِنْ مِلْنَا إِلَيْهَا	وَطَالَ بِهَا الْمَتَاعُ إِلَى انْقِصَاءِ
أَلَا إِنَّ الرُّكُونَ عَلَى غُرُورٍ	إِلَى دَارِ الْفَنَاءِ مِنَ الْعَنَاءِ
وَقَاطِنُهَا سَرِيعُ الطَّعْنِ عَنْهَا	وَإِنْ كَانَ الْحَرِيسُ عَلَى الثَّوَاءِ
يُحَوَّلُ عَنْ قَرِيبٍ مِنْ فُصُورٍ	مُرْخَرَفَةٍ إِلَى بَيْتِ التُّرَابِ
فَيَسْدَلُ فِيهِ مَهْجُوراً فَرِيداً	أَحَاطَ بِهِ شُحُوبُ الْإِغْتِرَابِ
وَهَوْلُ الْحَسْرِ أَقْطَعُ كُلِّ أَمْرٍ	إِذَا دُعِيَ ابْنُ آدَمَ لِلْحِسَابِ
وَأَلْفَى كُلَّ صَالِحَةٍ أَتَاهَا	وَسَيِّئَةٍ جَنَاهَا فِي الْكِتَابِ
لَقَدْ أَنْ التَّرْوُدُ إِنْ عَقَلْنَا	وَأَخَذَ الْحِطُّ مِنْ بَاقِي الشَّبَابِ

Ululuk ve azamet sahibi Allah ne yücedir! O, büyüklük ve ölümsüzlükte eşsizdir. Ölümden bütün mahlûkat arasında fark gözetmemiştir. Onların tümü yok olmaya mahkûmdur. Her ne kadar ona meyletsek ve ondan faydalanmayı sürdürsek de dünyamız sona ermeye yöneliktir. Aldanıp fâni dünyaya meyletmek sıkıntı kaynağıdır. Hırslı olan kişi uzun süre kalmak arzusunda olsa da, orada oturan kişi çabucak göçecektir.

²⁸ ‘Alî b. Ebî Tâlib, *Muhammesât*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, no: 38199, v. 23b-30b. Bu muhammes, Süleymaniye Kütüphanesi, bölüm: Hasan Hüsnü Paşa, no: 533, v. 104b-119b’de hicri 862 istinsah kaydı ile ve yine aynı kütüphanenin bölüm: Şehid Ali Paşa, no: 1704, v. 85b-90a’da kime ait olduğu belirtilmeden yer almaktadır.

Kısa sürede süslü saraylardan mezara gidilecek. Kişi orada tek başına, yalnız ve gurbetin verdiği bitkinlik onu sarmış olarak bırakılacak. İnsanoğlu hesap vermeye çağrılınca ve yaptığı her iyi işi veya işlediği her kötülüğü kitabında bulunca, kıyametin korkunçluğu her şeyin en gerçeği olarak ortaya çıkacaktır. Aklımızı kullanırsak, azık temin etme ve kalan ömürden pay alma anıdır.

Muhammesât başlıklı bu kasîde, musammatin bir kısmı olan muhammes adlı manzûmeler arasına da girmemektedir. Bu manzûme, Hz. Peygamber'in övgüsü alanında Endülüslü şairlerin ihdâs ettikleri yeni nazım çeşitlerinden olan, alfabe harflerine göre sıralanan ve her kıtası on beyitten meydana gelen *mu'aşşarât* ile yine alfabe harflerine göre sıralanan ve kıtaları yirmişer beyitten oluşan *'işrîniyyât* gibi ayrı bir nazım türüdür²⁹.

Aynı dönemde ortaya çıkan muhammes ve muzdevic nazım türleri, kâfiye bakımından birbirlerine benzemektedirler. Ancak *muzdevic* nazmı bazen muhammes ve murabba türleri ile karıştırılmıştır. Muhammes ve murabba tanımlarına yer verilerek bunların da *muzdevic*in birer türü olduğu şu ifâdelerle dile getirilmiştir: “Araplarda recez bahrinden (ve bazen bir takım beyitler mutlaka serî' bahrindedir) şiirlerin muzdevicât denilen değişik bir şekli vardır. Bunlar beş mısralık kıtalardan meydana gelmekte olup ilk dört mısra kendi aralarında kâfiyelidir, beşinci mısralarının ise ortak bir kâfiyesi vardır. Bazen kıtalar yalnız dört mısradan oluşmaktadır. Bunların ilk üç mısraı kendi aralarında, dördüncüler de yine kendi aralarında kâfiyeli olur.”³⁰

3. Muhammesin Ortaya Çıkışı

Muhammes manzûmelerin ortaya çıkışını, Câhiliyye dönemine hatta İmru'u'l-Kays (497-545)'a kadar götüren bazı şiir rivâyetleri bulunmaktadır³¹. Ancak, üslûbuna benzememe ve edebî değerden yoksunluk gibi nedenlerle rivâyet edilen bu şiirlerin İmru'u'l-Kays'a ait olması kuşkuyla karşılanmıştır. el-Ma'arrî (ö.449/1057), İmru'u'l-Kays ve İbnu'l-Kârih arasında geçen hayâli bir münâkaşaya yer vermek suretiyle *Risâletu'l-Ğufrân*'da bu konuya değinmektedir. Bu münakaşada aşağıda vereceğimiz

²⁹ Sa'îd b. el-Ahreş, *Bürdetü'l-Bûsîrî bi'l-Mağribi ve'l-Endelüs Hilâle'l-Karneyn es-Sâmin ve't-Tâsi'*, Mağrib, 1419/1998, s. 28.

³⁰ Bkz. Moh. Bencheneb, *“Müveşşah”*, İA, Eskişehir, 1997, VIII, 869. Türk edebiyatında, muzdevic, musammât nazım türünün bir kısmı olarak görülmüştür. Muzdevic, “murabba'larda, muhammeslerde, museddeslerde her kıtanın sonuncu mısraı, birinci kıta ile kâfiyeli olan nazım türüdür” şeklinde tanımlanmıştır (bkz. el-Mevlevî, *a.g.e.*, s. 113; Pala, *a.g.e.*, s. 358). Bu, Arap edebiyatındaki muzdevicîten tamamen farklıdır. Sözlükte, sözün seci veya vezinde birbirine benzemesine izdivâc (*izdivâcu'l-kelâm*) denmesinden mülhem olarak Türk edebiyatında musammâtların ve muhammeslerin bir kısmı muzdevic ile adlandırılmış olmalıdır.

³¹ İbn Reşîk, *a.g.e.*, I, 182; İbn Manzûr, *a.g.e.*, III, 2093; er-Râfi'î, *a.g.e.*, III, 385-386.

muhammesin İmru'u'l-Kays'a ait olup olmadığı sorulmaktadır. İmru'u'l-Kays ise hiç işitmediğini söyleyerek bunun kendisine ait olmadığını vermektedir.³²

يَا صَدِّبْنَا عَرَجُوا تَقِفْ بِكُمْ أُسْجُ
مَهْرِيَّةٌ دُلُجُ فِي سَيْرِهَا مُعْجُ
طَالَتْ بِهَا الرَّحْلُ
فَعَرَّجُوا كُلُّهُمْ وَالْهَمُّ يَشْغَلُهُمْ
وَالْعَيْسُ تَدْمِلُهُمْ لَيْسَتْ تُعَلِّلُهُمْ
وَعَاجَتِ الرَّمْلُ
يَا قَوْمُ إِنَّ الْهَوَى إِذَا أَصَابَ الْفَتَى
فِي الْقَلْبِ يَمُورُ تَقَى فَهَدَّ بَعْضَ الْقَوَى
فَقَدَّ هَوَى الرَّجُلُ

Ey dostlarımız, durup ininiz. Hızlı develeriniz, gece bile yürüeyebilen mehriyye develeriniz,³³ kolay yürüyen ve hızlı olanlar, uzun süren göç ve yolculuklar ile yorgun düşen develeriniz de durup dinlensin.

Onların tümü durdu. Ancak, tedirginlik onları meşgul ediyordu. Onları beyaz-kumral renkli iyi cins develer taşıyordu. Bu develer onlara yorgunluk emaresi gibi bir mazeret de göstermiyordu. Sonra, bu seğirten develer durup konakladılar.

Ey halkım, aşk delikanlıyı kalbinden vurursa, sonra o aşk ilerlerse ve ardından onun gücünün bir kısmını tahrip ederse o adam ölür!

Muhammesin ortaya çıkışı, aslında, Arap şiirinde yenilik arayışlarının hız kazandığı 'Abbâsî döneminin başına rastlamaktadır³⁴. Şairlerin nazmettikleri muhammeslerin kaynaklardaki kayıtları, bunu göstermektedir. Örneğin Brockelmann, Hz. 'Alî'nin torunu Zeynulâbidîn 'Alî b. el-Huseyn es-Seccâd (ö.92/710)'a dayandırılan muhammeslerden söz etmektedir³⁵. İbn Reşîk, *el-'Umde*'de Beşşâr b. Burd (ö.167/783-84), el-Emîr Temîm b. Mu'izz (ö.374/985) ve İbn Vekî' (ö.393/1003)'in muhammes nazım türünden şiirler

³² el-Ma'arrî, Ebû'l-'Alâ, *Risâletu'l-Ğufrân*, tah. Bintu's-Şâtî' Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, tsz., s. 230-231; Kâmil Kîlânî, *Nazarât fî'l-Edebi'l-Endelüsî*, Matba'atu'l-Mektebeti't-Ticâriyye, Mısır, 1342/1924, s. 250-251.

³³ Mehriyye, Yemenli Mehre b. Haydân'a ait deve türüne verilen isimdir. Bu deve türü, hızlı yürüme konusunda benzerlerinin bulunmaması ile ünlü olmuşlardır. Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, VI, 4287; el-Ma'arrî, *a.g.e.*, s. 231.

³⁴ İbn Haldûn, 'Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, tah. Dervîş el-Cuveydî, Beyrût, 1416/1996, s. 586; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 74-75; "Arap", III, 290; Erdoğan, *a.g.e.*, s. 13.

³⁵ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, terc. 'Abdulhalîm en-Neccâr ve diğerleri, Mısır, 1993, I, 242.

nazmettiklerini söylemektedir³⁶. ed-Demîrî (ö.808/1405) de Ebû Nuvâs (ö.198/813)'a ait bir muhammese yer vermektedir. Derlediğimiz muhammeslerin en eskisi olan bu manzûmenin ilk iki kıtası şu şekildedir³⁷:

مَا رَوْضُ رَيْحَانِكُمُ الزُّهْرُ وَمَا شَدَا نَشْرُكُمُ الْعَاطِرُ
وَحَقُّ وَجْدِي وَالْهَوَى قَاهِرُ مَدُّ غَيْتُمُو لَمْ يَبْقَ لِي نَاطِرُ
وَالْقَلْبُ لَا سَالٍ وَلَا صَابِرُ
قَالَتْ أَلَا لَا تَلْجِنَ دَارَنَا وَكَأَبِدِ الْأَشْوَاقَ مَنْ أَجَلْنَا
وَاصْدَبِرْ عَلَيَّ مَرْءَ الْجَقَا وَالضَّدْنَا وَلَا تَمَزَّنْ عَلَيَّ بَيْتِنَا
إِنَّ أَبَانَا رَجُلٌ غَائِرُ

Ne güzel kokulu açan çiçeklere sahip bahçenizi, ne de her tarafı saran hoş kokunuzu... önünde durulamayan aşkıma and olsun, kaybolup gittiğinizden beri gözüm bir şey görmez oldu. Kalbim de ne unutabiliyor ne de sabredebiliyor.

O kadın dedi ki: Dikkat et evimize uğrama. Bizim için hasretlere katlan. Ayrılık ve üzüntü acısına karşı sabret. Evimizin önünden geçme. Babamız saldırgan bir adamdır.

el-Câhiz (ö.255/869), muhammes nazmetmede, önde gelen kelâm bilginlerinden olan Ebû Sehl Bîşr b. el-Mu'temir (ö.210/825)'den daha üstün bir kişiyi tanımadığını söylemektedir. Ayrıca bu konuda onun Ebân b. 'Abdilhamîd el-Lâhikî (ö.200/815-816)'den daha fazla ürün verdiğini ve ondan daha yetenekli olduğunu vurgulamaktadır³⁸. el-Câhiz bu vurgusuyla, Ebân b. 'Abdilhamîd'in de bu tür şiirler nazmettiğini îmâ etmektedir. Doğulu Arap şairleri tarafından hicrî II. yüzyılda ihdas edilen muhammesin, zamanla kasîdenin yanında yerini aldığı görülmektedir³⁹. Ancak klâsik kasîde yapısının dışına çıkan bu nazım türüne gösterilen olumsuz tepki nedeniyle ilk muhammes örnekleri yok olmuştur.

4. Muhammesin Ortaya Çıkışında Etkili Olan Faktörler

'Abbâsî döneminin başında şiirin üslûbunu, içeriğini ve vezinlerini etkileyen faktörler, kâfiyeye de tesir ederek, muhammes nazım türünün ortaya çıkmasını

³⁶ İbn Reşîk, *a.g.e.*, I, 182.

³⁷ ed-Demîrî, *a.g.e.*, I, 120-122.

³⁸ eş-Şerîf Ebû'l-Kâsım 'Alî b. et-Tâhir Ebî Ahmed el-Huseynî, *Emâlî's-Seyyidi'l-Murtadâ*, tah. Muhammed Bedruddîn en-Na'sânî, Mısır, 1325/1907, I, 132; İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrût, 1398/1978, s. 230; Brockelmann, *a.g.e.*, II, 416; Recâ' es-Seyyid el-Cevherî, *a.g.e.*, s. 439.

³⁹ Recâ' es-Seyyid el-Cevherî, *a.g.e.*, s. 438; Weil, "Arûz", İA, Eskişehir, 1997, I, 631; Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 2004, s. 162; Erdoğan, *a.g.e.*, s. 13. Son yüzyıllarda bazı mevlidler de muhammes ile nazmedilmişlerdir. Bunun için bkz. Çağmar, M. Edip, *Edebî açıdan Arapça Mevlidler*, İlahiyât, Ankara, 2004, s. 95-96.

sağlamıştır⁴⁰. Edebiyat tarihçileri ve eleştirmenler, muhammesin ortaya çıkmasında çeşitli faktörlerin etkili olduğu üzerinde durmuşlardır.

Bazı eleştirmenler muhammes nazım çeşidinin temelinde şairin kâfiye konusundaki yetersizliğini görmüşlerdir. İbn Reşîk bu eleştirmenlerin başında gelmektedir. Ona göre, büyük şairler, bu nazım türünde ürün verenleri âciz ve şiir nazmetmede yetersiz gördüklerinden muhammes nazmetmekten uzak durup tek kâfiyeden ayrılmamayı tercih etmişlerdir. Ancak Beşşâr b. Burd, bu konuda bu büyük şairlerden ayrılmaktadır. İbn Reşîk'in nakline göre Beşşâr sırf bu tür nazımın değerini düşürmek için muhammesler nazmetmiştir⁴¹.

Diğer bazı edebiyat tarihçileri ve eleştirmenler, muhammes nazım türünün 'Abbâsî döneminde ihdâs edildiğini göz önünde bulundurarak bunun temelinde musıkîyi görmüşlerdir. Onlara göre, bu dönem şiirinin vezinlerinde meydana getirdiği yeniliğin bir benzerini, mûsikî, kâfiyelerde de oluşturmuş ve muhammes türünün ortaya çıkmasında etkili olmuştur⁴². Bu o kadar etkilidir ki Endülüs şiirinde, kâfiye çeşitliliğini bazen bir zorunluluk olarak gören muhafazakâr şairler, mûsikînin gerektirdiği şartlar nedeniyle, ortaya çıkmış olan muvaşşaha yerine, muhammeslere yönelmişlerdir⁴³.

Bazılarına göre, geleneksel kasidedeki tek kâfiye yapısından doğan monotonluk dinleyiciyi olumsuz etkilemekte ve kasîdeyi dinlemekten onu usandırmaktadır. Bu nedenle de tek kâfiye yapısından kopuş meydana gelmiş ve sonrasında muhammes nazım türü ortaya çıkmıştır. Modern Arap edebiyatında yenilikçi akımın ilk kuşak öncülerinden olan ez-Zehâvî (ö.1936) konuya değinerek onların bu görüşüne katılmadığını belirtmektedir. Birkaç muhammes kasîde de nazmeden⁴⁴ ez-Zehâvî konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Bu, tek kâfiye getirmekten aciz kalanların öne sürdükleri bir iddiadır. Söz konusu değişiklik, kâfiye aramak zahmetinden şairin zihnini kurtarmak içindir. Çünkü kasîdenin sonuna kadar aynı kâfiyeyi getirmek her şairin kudretinde olan bir şey değildir."⁴⁵

Muhammes nazım türünün ortaya çıkmasında yukarıdaki faktörlerden hangisinin etkili olduğunu bilmiyoruz. Her üç faktörün etkisinden de söz edilebilir. Ancak bu nazım türünün ortaya çıkmasıyla, şairlerin göreceli bir kâfiye serbestliği içinde şiirlerini nazmettikleri söylenebilir.

5. Muhammesle İlgili Yapılan Eleştiriler

Araplar şiirlerini baştan beri tek kâfiyeli olarak nazmetmişler ve kâfiyenin çeşitlendiği şiir türlerini daha sonra tanımışlardır. Bu nedenle bazı eleştirmenlerin

⁴⁰ ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 2000, s. 183; el-Hâşimî, a.g.e., s. 115.*

⁴¹ İbn Reşîk, *a.g.e., I, 182; el-Bustânî, a.g.e., III, 167.*

⁴² Dayf, *el-Fenn ve mezâhibuh, s. 75-76.*

⁴³ İhsân 'Abbâs, *a.g.e., s. 246-247.*

⁴⁴ Bkz. ez-Zehâvî, Cemîl Sıdkî, *el-Kelîmu'l-Manzûm, el-Matba'atu'l-Ehliyye, Beyrût, 1327, s. 24-34, 45-51.*

⁴⁵ ez-Zehâvî, *Dîvân, el-Matba'atu'l-'Arabiyye, Mısır, 1343/1924, s. b.*

kâfiyenin çeşitlendiği şiir türlerinden olan muhammese değer vermedikleri görülmektedir. Bunların başında İbn Reşîk gelmektedir. *el-'Umdede* konu ilgili şunları söylemektedir: “Bir grup şairin musammat ve muhammes nazmettiğini ve bunu sık sık yaptığını görüyorum. Hâlbuki eski şairlerden hiçbirinin bu türlerden bir şey nazmettiğini görmedim. Çünkü bu türler şairin kâfiye kapasitesinin yetersizliğini, onun acziyetini ve dar fikirliliğini göstermektedir.”⁴⁶

Ancak İbn Reşîk’in bu ifâdeleri sert bir biçimde eleştirilmiştir. Örneğin İhsân ‘Abbâs, onun yeni nazım türlerine karşı takındığı olumsuz tutumu şu sözlerle tenkit etmektedir: “Buna göre, onun zamanında örneğin Kayrevan’a muvaşşahalar ulaşıyorsa bunları da kabul etmeyip işi gücü olmayanların ve kolay yola başvuranların oyalandığı bir arûz oyunu olarak görecekti.”⁴⁷

İbn Reşîk’in yukarıya aldığımız ifâdelerine yer verdikten sonra, musammatları ve muhammesleri şiirde ileriye doğru atılmış bir adım olarak gören Kâmil Kîlânî de konuyla ilgili şunları söylemektedir: “Doğru eleştiri dediğin böyle olmalı! İşte böyle olur eskilerin eteğine yapışıp durmak ve şiirin kendisi için var olduğu yüce gayeyi anlamaktan uzak kalmak! İbn Reşîk, musammat ve muhammes nazmeden hiçbir eski şairi görmemiştir. Tek başına bu bile, ona göre, bu nazım türünün değerini düşürmeye ve onu şiir sınıfından saymamaya yeterli bir nedendir. Bu nazım türünün bütün eksikliği, bu eşsiz eleştirmene göre, Allah’ın doğru görüşü, dehayı ve çok akıllılığı kendileriyle sınırlandırdığı yetenekli eski şairlerin bu nazım türünden hiçbir şey ihdas etmemeleridir. Şayet onlar bu nazım türünden bir ihdasta bulunsalardı bu nazım türü, güzel olacaktı ve İbn Reşîk onu kabulde hiç tereddüt etmeyecekti!

Bundan daha şaşırtıcı olan şudur ki bu büyük eleştirmen, söz konusu eserinde, şiirde kemale doğru ileri bir adım olarak gördüğümüz bu nazım türlerine saldırısının en temel nedenini, şairin yetersizliğine, kâfiyelerinin sınırlı ve tefekkür dünyasının dar oluşuna dayandırmaktadır. Demek ki ona göre şiir, bir bakıma, şairin kenarda kalmış kâfiyeleri yakalamadaki gücünü göstermesi ve bununla övünmesidir. Başka bir ifâdeyle ona göre şiir, daha az kurallara sahip olması sayesinde duyguların daha çok ortaya çıktığı ve dile getirildiği bir anlatım tarzı değildir.”⁴⁸

Ahmed el-Hâşimî ise duyguların ortaya çıkmasına kasîdenin tek kâfiye yapısının engel olmadığı görüşündedir. O da İbn Reşîk gibi, şiirdeki geleneksel kâfiye yapısının korunması yönünde görüş belirterek muhammes nazım türüne özel bir değer vermemektedir. Konuyla ilgili şunları söylemektedir: “Eski dönemdeki Arap edebiyatına baktığımızda, vezinli ve kâfiyeli olmak üzere hemen hemen her konuda şiir söylenmiştir. Herhangi birisinin bundan şikâyet ettiği veya hoşlanmadığı ya da buna kaşı durmaya çalıştığı, hem Câhiliyyede hem de İslâmî dönemde, ne görülmüştür ne de kaydedilmiştir. ‘Abbâsî çağına kadar bu böyle sürmüştür. ‘Abbâsî döneminde bazı şairler bu iki bağdan

⁴⁶ İbn Reşîk, *a.g.e.*, I, 182.

⁴⁷ İhsân ‘Abbâs, *Târîhu’n-Nakdi’l-Edebî ‘inde’l-‘Arab, Dâru’s-Sekâfe, Beyrût, tsz.*, s. 454.

⁴⁸ Kâmil Kîlânî, *a.g.e.*, s. 255-256.

bıkmışlarsa, eksiklik bu dile ait olmayıp yapamadığını yapmaya kalkışan kişilerin eksikliğidir. Bu, vasıtaları tamamlamayıp hedeflere varmak isteyen yetersizliğidir. Arap dilinde yanlışlık yapan, kıyısından köşesinden onun güzelliğini zorla almak isteyen bu kişilere uyup onlarla beraber bu bağları atmak çağrısında bulunmamız gerekmiyor. Çünkü bu bağlar, onların zannettiği gibi engel ve zulüm bağları değildir. Bunlar, olsa olsa zînet, şıklık ve düzenlilik noktalarıdır.”⁴⁹

Muhammesin lehindeki değerlendirmeler modern şair ve eleştirmenlere aittir. Konuyla ilgili klâsik kaynaklarda yapılan bir değerlendirme ile karşılaşılmamaktadır. Klâsik kasîdenin kâfiye yapısını eleştiren ve kâfiyesiz şiir taraftarı yenilikçi akıma bağlı olan bu modern şair ve eleştirmenler, İbn Reşîk’in sözlerinin eleştirisinde de görüldüğü gibi, muhammes nazım türünü kendilerine yakın bulmakta ve istedikleri yöne doğru ileriye atılmış bir adım olarak görmektedirler. Bu akım, Arap şiirinin modernleşmesinin önündeki en önemli engel olarak kâfiyeyi görmekte, hatta bazıları kâfiye bütünlüğünü “Arap şiirinin felâketi” olarak nitelemektedir.

Kasîdede öngörülen tek kâfiye ve tek vezin, bu eleştirmenlere göre, şairin özgürlüğüyle çelişmektedir. Kasîdenin tek kâfiye üzerine kurulu olması, duygu ve düşüncelerini dile getirirken şairi kâfiyede kullanmak zorunda kalacağı uygun sözcüğü bulamama kaygısına itmektedir. Bu ise şiirde var olması gereken akıcılığın, doğallığın, çeşitliliğin ve anlatım kolaylığının büyük ölçüde ortadan kalkmasına neden olmaktadır. İşte bu ve buna benzer sakıncaları ortadan kaldırarak şiiri doğal akıcılığı içerisinde söyleyebilmek için şiirin tek kâfiyeye bağlı olmaktan kurtarılması gerektiğini söylemektedirler⁵⁰.

Sonuç olarak muhammes nazım türü Arap şiirine şüphesiz bir çeşitlilik katmıştır. Bu nazım türünün şaire kâfiye konusunda bir rahatlık sağladığı da doğrudur. Ancak muhammes şiirlerin bir bölümünün iyi bir nazma sahip olması, diğer kısmının aynı kalitede olmaması tamamen şairin yeteneğiyle ilgili bir husustur. Buna göre, kâfiye serbestliğinin de yeteneksiz şairin kendisini ifâde etmesini sağlamamaktadır. Dolayısıyla tek kâfiye yapısının, şairin duygularının ortaya çıkmasına bir engel olduğunu söylemek bu durumda dayanaksız kalmaktadır.

S O N U Ç

Kâhinlerin söyledikleri seciler (*secili nesir*) veya develeri sürenlerin söyledikleri ezgiler (*hidâlar*)’den neş’et eden Arap şiiri, başlangıçta belli bir konuda söylenmiş birkaç beyitlik manzûmeler biçimindeydi. Bu manzûmelerin *recez* hâline gelmesiyle Arap şiiri en eski biçimini kazanmıştır. Zamanla *recez* evresini de geçen Arap şiiri beyit, vezin, kâfiye ve içerik yönleriyle en gelişmiş formu olan *kasîdeye* ulaşmıştır.

⁴⁹ el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 115-116.

⁵⁰ ez-Zehâvî, *Dîvân*, s. b; F. Krenkow, “*Kasîde*”, İA, Eskişehir, 1997, VI, 388; Yalar, Mehmet, *Modern Arap Şiiri*, Bursa, 2003, s. 134.

Klâsik *kasîdenin* giriş bölümünü oluşturan *gazel*, Emevîler döneminden itibaren bağımsız bir şiir türü olarak gelişmeye başlayınca, klâsik *kasîde* formundan uzaklaşmalar görülmüştür. ‘Abbâsî döneminin başında biçimsel özellikleri de değişime uğramıştır. Bu dönemde birçok kentte kurulan eğlence merkezleri ve aynı kâfiyeye bağlı kalınarak manzûm hâle getirilmesi imkânsız olan bazı ilimlerin ve uzun kıssaların nazma dökülmek istenmesi gibi faktörlerin yol açtığı bu değişimin sonucunda *muzdevic*, *muvaşşaha* ve *musammat* gibi nazım türleri ortaya çıkmıştır. Bu nazım türlerinin ortaya çıkıştaki öncelikleri ve birbirlerinin alt bölümleri olup olmadıkları konusu henüz aydınlatılabilmemiş değildir.

Çalışmamızın konusu olan *muhammesler*, Arap şiiri içinde, adı geçen *musammatların* bir bölümüdür. Beşli, beş parçalı anlamına gelen *muhammes*, edebiyatta, beşer mısradan oluşan kıtalarla yazılan manzûmelerin adıdır. Aynı vezinde olan bu kıtalardaki ilk dört mısra, kendi aralarında kâfiyelidir. Beşinci mısraları da ayrıca kendi aralarında kâfiyeli olan bu kıtalar arasındaki irtibat, beşinci mısraların kâfiyesi ile veya kıta sonlarında beşinci, bazen de dördüncü ve beşinci mısraların nakarat şeklinde tekrar edilmesiyle sağlanmaktadır.

Şiir eleştirmenlerinin sonradan türeyen bu şiir çeşitlerine verdikleri değer, tek kâfiyeli kasîdeye verdikleri kıymetin altında olmuştur. Klasik kaynaklarda, bu nazım türlerinden şiirler yazan şairin bu manzûmeleri, onun zayıflığının bir kanıtı olarak görülmüştür. Önde gelen şairler de sırf bu nazım türünün değerini düşürmek için, o tür manzûmelerini edebî değeri düşük recez bahri ile nazmetmişlerdir. Ancak gelişmenin önünde durulamamıştır, bu nazım türleri giderek güçlenmiştir ve çok güçlü şairler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır.